

نوآوری در برنامه‌ریزی آموزشی مدارس و سازمان‌ها

دکتر مرتضی سمیعی زفرقندی
عضوهیات علمی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی،
پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش

انتشارات آوای نور
تهران - ۱۳۹۶

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

سرشناسه	: سمیعی زفرقندی، مرتضی، ۱۳۴۱-
عنوان و نام پدیدآور	: نوآوری در برنامه‌ریزی آموزشی مدارس و سازمانها/ مولف مرتضی سمیعی زفرقندی؛ ویراستار مریم شمس‌اللهی.
مشخصات نشر	: تهران : آوای نور، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ۲۲۰ ص.: مصور (بخشی‌رنگی)، جدول.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۳۰۹-۲۳۰-۳
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۲۱۹ - ۲۲۰].
موضوع	: برنامه‌ریزی آموزشی Educational planning
موضوع	: آموزش و پرورش -- نوآوری Educational innovations
رده بندی کنگره	: LC ۱۳۹۵۲/۷۱۹ ن ۸ س/
رده بندی دیویی	: ۲۰۷/۳۷۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۳۸۲۶۶۳

تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهید وحید نظری،
پلاک ۹۹، طبقه دوم تلفن: ۶ و ۶۶۹۶۷۳۵۵ / دورنگار: ۶۶۴۸۰۸۸۲

نوآوری در برنامه‌ریزی آموزشی مدارس و سازمانها

مؤلف: دکتر مرتضی سمیعی زفرقندی

ویراستار: مریم شمس‌اللهی

صفحه‌آرا: منیرالسادات حسینی

ناشر: انتشارات آوای نور

چاپ: دوم ۱۳۹۶

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۰۹-۲۳۰-۳

قیمت ۱۸۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۹
فصل اول: مفاهیم و روش تهیه برنامه.....	۱۳
تعریف برنامه و عناصر اصلی آن.....	۱۵
برنامه‌ریزی.....	۱۶
مفاهیم مهم در برنامه‌ریزی.....	۱۶
تعاریف گوناگون برنامه‌ریزی.....	۱۷
مفاهیم مستتر در برنامه‌ریزی.....	۲۰
انواع برنامه‌ریزی از نظر نگاه به آینده.....	۲۱
اصول برنامه‌ریزی.....	۲۱
انواع برنامه‌ریزی از نظر هدف.....	۲۲
برنامه‌ریزی از نظر چگونگی عمل.....	۲۳
ویژگی‌های برنامه‌ریزی.....	۲۴
مراحل کلی برنامه‌ریزی و تهیه برنامه.....	۲۴
انواع مدل‌های برنامه‌ریزی.....	۲۵
مدل‌های عقلانی در برنامه‌ریزی.....	۲۶
فصل دوم: نگرش سیستمی در برنامه‌ریزی.....	۳۱
تعریف و مفهوم نگرش.....	۳۳
تعریف و مفهوم سیستم.....	۳۳
هدف سیستم.....	۳۴
انواع سیستم‌ها از نظر بولدینگ.....	۳۵
ویژگی‌های سیستم.....	۳۹
انواع سیستم.....	۴۰
خواص سیستم‌های باز.....	۴۲
مشخصات عمومی سیستم‌های باز.....	۴۴
مقایسه نگرش مکانیستی با نگرش سیستمی.....	۴۸
ویژگی‌های نگرش سیستمی.....	۴۹
تفکر سیستمی.....	۵۰
مراحل تکامل تفکر سیستمی.....	۵۱
مقدمات طرز تفکر سیستمی.....	۵۲
مزایای تفکر سیستمی.....	۵۳
نگرش سیستمی در برنامه درسی.....	۵۵

۶۱.....	فصل سوم: سیر تکوینی برنامه‌ریزی.....
۶۳.....	برنامه‌ریزی در تمدن و فرهنگ دینی.....
۶۴.....	فواید برنامه‌ریزی در منابع اسلامی.....
۶۹.....	نکات جنبی در برنامه‌ریزی.....
۷۱.....	برنامه‌ریزی در ایران باستان.....
۷۳.....	برنامه‌ریزی در غرب.....
۷۴.....	سابقه برنامه‌ریزی در بعضی از کشورها.....
۷۵.....	سابقه برنامه‌ریزی در ایران.....
۷۵.....	خلاصه برنامه‌ریزی توسعه قبل از انقلاب اسلامی.....
۷۶.....	برنامه‌ریزی بعد از انقلاب اسلامی.....
۷۹.....	مبانی قانونی تدوین برنامه‌های توسعه.....
۸۱.....	فصل چهارم: خصوصیات و مفاهیم برنامه‌ریزی آموزشی.....
۸۳.....	آموزش و پرورش چیست؟.....
۸۳.....	کارکردهای نظام آموزش و پرورش.....
۸۴.....	ضرورت برنامه‌ریزی آموزشی.....
۸۵.....	حوزه عمل برنامه‌ریزی آموزشی.....
۸۶.....	تعریف برنامه‌ریزی آموزشی.....
۸۷.....	نتایج و فواید برنامه‌ریزی آموزشی.....
۸۹.....	فرآیند برنامه‌ریزی آموزشی.....
۸۹.....	خصوصیات مختلف برنامه‌ریزی آموزشی.....
۹۰.....	ابعاد برنامه‌ریزی آموزشی.....
۹۳.....	فصل پنجم: مراحل و روند تهیه برنامه آموزشی.....
۹۵.....	عناصر برنامه آموزشی در دیدگاه‌های مختلف.....
۹۵.....	انواع برنامه‌ریزی آموزشی.....
۹۷.....	برنامه آموزشی از نظر دامنه عمل.....
۹۷.....	برنامه آموزشی از نظر دامنه زمان.....
۹۸.....	تمرکز و کاهش تمرکز در برنامه‌ریزی آموزشی.....
۹۹.....	مفاهیم مهم در برنامه‌ریزی آموزشی.....
۱۰۱.....	مراحل اصلی تدوین برنامه آموزشی.....
۱۰۴.....	الگوی‌های تجزیه تحلیل و مدیریت داده‌ها.....
۱۰۷.....	سیاست‌های آموزشی.....
۱۰۷.....	انتخاب خط مشی‌ها.....

فصل ششم: جنبه‌های استراتژیک برنامه‌ریزی آموزشی.....	۱۱۳
تفاوت استراتژی و تاکتیک.....	۱۱۵
فرایند برنامه‌ریزی استراتژیک.....	۱۱۵
برنامه‌ریزی استراتژیک.....	۱۱۵
واژه استراتژی.....	۱۱۶
تفاوت برنامه‌ریزی استراتژیک با درازمدت.....	۱۱۶
مراحل برنامه‌ریزی استراتژیک آموزش.....	۱۱۷
اجزای مدل استراتژیک.....	۱۱۹
مدل‌های برنامه‌ریزی استراتژیک.....	۱۲۱
نظارت و پی‌گیری برنامه‌ریزی آموزشی.....	۱۲۵
انواع نظارت و پی‌گیری.....	۱۲۵
مراحل نظارت.....	۱۲۵
انواع پیگیری.....	۱۲۵
پیگیری اثربخش برنامه آموزشی.....	۱۲۶
ارزشیابی و انواع آن.....	۱۲۶
مراحل برنامه‌ریزی ارزشیابی.....	۱۲۷
عناصر اصلی فرآیند برنامه آموزشی استراتژیک.....	۱۲۹
عوامل موفقیت یا شکست برنامه‌ریزی.....	۱۲۹
فصل هفتم: رویکردهای و تکنیک‌های نیازسنجی در برنامه‌ریزی آموزشی.....	۱۳۱
رویکرد تقاضای اجتماعی.....	۱۳۳
روش نظرخواهی از کارفرمایان.....	۱۳۷
روش مقایسه‌های بین‌المللی.....	۱۳۸
روش نسبت نیروی انسانی به جمعیت.....	۱۳۹
رویکرد هزینه- فایده یا روش نرخ بازده.....	۱۴۰
راه‌های محاسبه هزینه - فایده.....	۱۴۲
محاسبه هزینه.....	۱۴۳
راهکارهای ارتقاء کیفیت نظام آموزشی.....	۱۴۴
انواع الگوهای نیازسنجی.....	۱۴۵
مراحل اجرای دلفی.....	۱۴۷
شیوه توصیف و تحلیل اطلاعات.....	۱۴۸
فصل هشتم: جمعیت‌شناسی و محاسبه شاخص‌های مهم آموزشی.....	۱۵۱
شاخصهای آموزش و پرورش.....	۱۵۳
توسعه منابع انسانی.....	۱۵۶

۱۵۸ سرمایه انسانی چیست؟
۱۵۸ نرخ باسواد (بالای ۱۵ سال).....
۱۵۸ شاخص‌های برابری جنسیتی آموزشی
۱۵۹ روند میزان ثبت نام تحصیلی
۱۵۹ برخی دیگر از شاخص‌های کمی
۱۶۱ جمعیت شناسی مدرسه
۱۶۴ راهبرد کیفیت بخشی آموزش در مدرسه
۱۶۵ اجزای نظام آموزشی
۱۶۶ طبقه‌بندی سیستمی اجزای نظام آموزشی
۱۶۶ شاخص‌های پیشنهادی یونسکو برای ۲۰۳۰
۱۶۷ میزان ثبت نام ناخالص پیش دبستانی
۱۶۷ میزان ثبت نام ناخالص در آموزش
۱۷۱ فصل نهم: کیفیت بخشی به برنامه‌های آموزشی
۱۷۳ کیفیت آموزش و پرورش چیست؟
۱۷۴ شاخص‌های کیفیت
۱۷۴ جنبه‌های اقتصادی کیفیت آموزش و پرورش
۱۷۸ راهبردهای کیفیت بخشی به برنامه‌های آموزشی
۱۸۳ کارآفرینی از دیدگاه اسلام
۱۸۶ کارآفرینی از دیدگاه دانشمندان مدیریت
۱۸۷ اهمیت و نقش کارآفرینی
۱۸۸ مولفه‌های کارآفرینی
۱۹۴ تعریف خلاقیت
۱۹۵ اهمیت خلاقیت
۱۹۶ ویژگی‌های خلاقیت
۱۹۶ انواع خلاقیت
۲۰۱ برنامه درسی ملی و فرایند حل مسأله
۲۰۴ آموزش مسأله محور
۲۰۵ اهداف آموزش مسأله محور
۲۰۶ نظریه‌های یادگیری و حل مسأله
۲۰۷ نظرات صاحب نظران در مورد حل مسأله
۲۱۴ مراحل حل مسأله از دیدگاه دیویی
۲۱۶ مهارت‌های حل مسأله
۲۱۹ منابع

پیشگفتار

توسعه هر کشوری به صورت همه جانبه و پایدار وابسته به نظام آموزشی و پژوهشی آن کشور است و اصلی ترین عامل توسعه و پیشرفت کیفی و کمی آموزش و پرورش ابتدایی، متوسطه و عالی است. عصر حاضر، عصر فناوریهای نوین اطلاعاتی و ارتباطی، عصر مجازی و دنیای فرا صنعتی است،

رهاورد چنین تغییراتی برای برنامه ریزی آموزشی اندیشیدن برای نوآوری و کیفیت بخشی مستمر به برنامه های آموزشی است. جامعه عمل پوشیدن چنین تفکری مستلزم توجه به مفاهیم و جنبه های کیفی آموزش و پرورش، تفکر استراتژیک، نگرش سیستمی، مشارکتی، تعاملی و فراکنشی است. تحولات جهانی، آموزش و برنامه ریزی آموزشی را هم دستخوش تغییر کرده است. در این میان برنامه ریزان آموزشی رسالت پراهمیتی را بر دوش دارند که بایستی با نگرش سیستمی و فراکنشی و بهره گیری از الگوهای جدید و کاربرد گسترده ابزارها مبتنی بر فناوری ها در پی استقرار برنامه های آموزشی نوآورانه، با کیفیت و فراگیر باشند. تا امکان تحقق آرمان ها و اهداف آموزش و پرورش در عصر حاضر فراهم گردد. با این حال به نظر می رسد، اهداف مهم برنامه ریزی آموزشی از گذشته تا کنون شامل موارد ذیل کماکان از ضرورت و اعتبار لازم در جهان برخوردار است:

فراهم آوردن فرصتهای مساوی برای آموزش و پرورش همه مردم

افزایش کارایی و بهره وری آموزش و پرورش

از بین بردن نابرابریها و ایجاد شرایط عدالت اجتماعی

والبته تحقق این اهداف در عصر کنونی مستلزم نگاه متفاوت نسبت به گذشته است که به نظر نگارنده مهمترین آنها همانطور که اشاره شد، بهره گیری از دستاوردهای فناوری های جدید در تهیه برنامه های آموزشی و اتخاذ راهبردهای نوآورانه و کیفیت بخش در همه سطوح و مراحل برنامه ریزی آموزشی است. تالیف این کتاب با هدف کمک به تحقق این مقاصد در برنامه ریزی های آموزشی انجام شد.

در این راستا. برخی موارد قابل توجه که در کتاب حاضر نیز به آن پرداخته شده است، عبارتند:

- بازنگری و اصلاح فرآیند دسترسی به اطلاعات و آمار و برخورداری از نظام اطلاعات به هنگام

و روز آمد

- کیفیت بخشی به برنامه‌های آموزشی از طریق تهیه برنامه‌های آموزشی مبتنی بر کارآفرینی، خلاقیت، حل مساله و... .

- اجرای برنامه ملی آموزش (EFA^۱) برای همه از طریق برنامه‌ریزی آموزشی غیر متمرکز و گسترش رویکردهای برنامه‌ریزی مبتنی بر برنامه‌های خاص کشوری

- ظرفیت سازی برای درک مشترک رویکرد برنامه‌ریزی آموزشی موثر و آسان برای کار و گسترش ابزارهای برنامه‌ریزی مناسب با نیازهای ملی

- بهره‌گیری از الگوهای جدید برنامه‌ریزی آموزشی ملی و استانی (ANPRO) و الگوهای تجزیه و تحلیل و پیش بینی و استفاده از ابزارهای برنامه‌ریزی جدید مبتنی بر فناوری اطلاعات

- نوسازی پویا و اصلاح ساختارها با جهت گیری عدم تمرکز و استقرار مدیریت غیرمتمرکز در تمامی فعالیت‌های آموزشی با این توجه که مهمترین ویژگی برنامه‌ریزی آموزشی جدید عدم تمرکز و رویکرد برنامه‌ای است. بدین منظور اهداف کلان و کیفی و کمی به جزییات خرد شده واز طریق فرایندهای غیرمتمرکز عملیاتی می‌شود.

- ویژگی مهم دیگر در برنامه‌ریزی آموزشی جدید، بهره‌گیری از رویکردهای مبتنی بر برنامه (PBA^۲) است. یک برنامه می‌تواند کل بخش، یک زیر بخش و یا جنبه خاصی از توسعه و تحقق اهداف مانند برنامه آموزش معلمان را پوشش دهد.

به طور کلی در تنظیم همه مراحل برنامه‌ریزی توجه به اولویت برنامه‌ریزی سیستمی، فراکنشی و پیش برنده به نسبت برنامه‌ریزی کنشی و حل مشکل و ویژگی‌های مذکور امری بسیار ضروری است. این مراحل به طور خلاصه عبارتند: تجزیه و تحلیل و ترسیم وضعیت موجود به عنوان نقطه شروع و به زعم من در عین حال کلیدی‌ترین مرحله از مراحل برنامه‌ریزی آموزشی، هدف گذاری با تاکید بر اهداف آینده نگر، برآورد امکان دستیابی به اهداف پیش بینی شده، تعیین و تنظیم خطوط اصلی برنامه‌های عمل، تدوین برنامه تامین مالی و بالاخره تعیین شاخص‌های نظارت بر اجرا است. به طور خلاصه این کتاب شامل: مباحث و موضوعات مختلف و مرتبط با مباحث اصلی رشته برنامه‌ریزی آموزشی است، مطالب به صورت علمی و در عین حال قابل فهم به نحوی تنظیم گردیده که علاوه بر دانش نظری قابلیت و مهارت لازم را برای برنامه‌ریزی و تهیه برنامه آموزشی در سطح ملی، استان، منطقه و مدرسه فراهم آورد. و در نوع خود مجموعه‌ای جامع از برنامه‌ریزی آموزشی است. کتاب از مباحث عمومی برنامه‌ریزی و تهیه برنامه آموزشی شروع شده و بعد نگرش و تفکر سیستمی در برنامه‌ریزی، و در ادامه مفاهیم برنامه‌ریزی، مدل‌های برنامه‌ریزی، رویکردهای برنامه‌ریزی آموزشی، مراحل برنامه‌ریزی، انواع

^۱-Education For All

^۲- Programme – Based Approaches

برنامه‌ریزی، سیر تکوینی برنامه‌ریزی، جنبه‌های کیفی و کیفیت بخشی در آموزش و پرورش، و برنامه‌های آموزشی مبتنی بر کار آفرینی، خلاقیت، حل مساله، آموزش برای همه و آموزش مادام‌العمر توضیح داده شده است و در پایان نظارت و ارزشیابی، تکنیک‌های نیازسنجی و شاخص‌های مهم آموزشی و شاخص‌های پیشنهادی بین‌المللی ۲۰۳۰ آموزش و پرورش ارائه شده است. از همه اساتید و صاحب نظران، کارشناسان و دانشجویان که رهنمودها و دیدگاه‌های ارزنده خود را برای اصلاح و غنی‌سازی کتاب در چاپ‌های بعدی برای مولف ارسال می‌نمایند تشکر و قدردانی می‌نمایم.

دکتر مرتضی سمیعی

mo_samie@yahoo.com